

“החמצת השלום” ערב המלחמה

טיעונים בדבר החמצה

בשולי הדיון הציבורי בישראל מופיע שוב ושוב טיעון בדבר האפשרות שהייתה כביכול בשעתה, למנוע את מלחמת יום הכיפורים ואת כאב אברותיה באמצעות היענות למה שמוצג כיוזמת שלום של סאדאת ערב פריצתה. הדיון הזה התמקד, שלא בטובתו, בתחום האופרטיבי של המהלכים הדיפלומטיים, והוא כרוך בבדיקה יסודית של התיעוד הישראלי והאמריקאי ובהתמודדות שיטתית עם ציטוטים סלקטיביים שהוצאו מהקשרם.¹⁴² במסגרת הדיון האסטרטגי המוצע כאן ראוי להבהיר שתי סוגיות שהוזכרו ותועדו לעיל גם מעבר לתיעוד הדיפלומטי – בהקשרים הרחבים של האסטרטגיה המצרית – באופן המשתלב גם בדיון הפנימי במצרים ובעולם הערבי. הסוגיה הראשונה נוגעת לטענה שלפני פרוץ המלחמה ניתן היה לקבל

142 כך למשל עשה יואב גלבר, שהתעמת עם טיעוניו של יגאל קיפניס. ראו: יואב גלבר, רהב – דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים, דביר, 2021; יזהר באר, “יגאל קיפניס הוא שרלטן. אם זו ‘הצעת השלום של סאדאת’, אז שיבושם לו”, הארץ, 1 בדצמבר 2022. ראו גם: בועז ונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים – המלחמה שאפשר היה למנוע: כיצד הוכשלו המאמצים להסדר מדיני לפני מלחמת יום הכיפורים, רסלינג, 2012. מאיר בוימפלד, קפיצה למים הקרים: המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות-הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, 1970–1973 אפי מלצר, 2017; חגי צורף ומאיר בוימפלד, יבוא יום ויפתחו את הארכיונים: ממשתל גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים, כרמל, 2022. חגי צורף, “ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס”, עיונים בתקומת ישראל, 28 (2018), עמ’ 7–43.

תמורת נסיגה מסיני שלום עם מצרים, על פי המתכונת שהושגה ב-1979. השנייה מתמקדת בניסיונות להסדרים זמניים תמורת נסיגה ישראלית מתעלת סואץ.

הסדר כולל

במאמר שהטיף ב-2004 להיענות ל"קולות ברורים בדבר נכונות סורית לשלום בתמורה להחזרת כל רמת הגולן" ביקר אורי ברייזוסף מאוניברסיטת חיפה "את השתיקה הרועמת ממסדרונות השלטון הישראליים" והתריע ש"כידוע, עד שלא מכאיבים לנו ממש, איננו מוכנים לוותר". לדבריו מדובר בדפוס פעולה מוכר מ-1973:

[גולדה מאיר ומשה דיין] העדיפו מלחמה על פני משא ומתן שיחזיר את ישראל לגבולות 1967. כולנו שילמנו את המחיר. כמה שנים לאחר מכן, ולאחר שלמדנו בדרך הכואבת ביותר את הלקח מסירוב להיכנס למו"מ הכרוך בויתורים כואבים, החזרנו את חצי האי סיני, עד הסנטימטר האחרון, ממש כפי שסאדאת דרש לפני המלחמה. בתמורה קיבלנו, פחות או יותר, את שניתן היה לקבל לפני המלחמה הנוראה ההיא.¹⁴³

בספר שפרסם שנים אחדות לפני כן העלה טיעון דומה:

כאשר עמדה בפניהם [מאיר, גלילי ודיין] הבחירה בין אופציה מדינית מבטיחה למדי – שכבר בעמדת הפתיחה שלה נתנה לישראל כמעט את כל אשר ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים,

143 אורי ברייזוסף, "מלחמה שאפשר למנוע" הארץ, 28 בספטמבר 2004. אותו חוקר גם קבע, חמש שנים אחרי פרסום טיעונו זה, כי "הדבר ההגיוני ביותר שישאל יכולה לעשות בצוללות הנכונות בעבורה בגרמניה ואמורות (על פי מקורות זרים) לשמש פלטפורמות ליכולת המכה השנייה – הוא להעבירן לידי איראן. כדי שבדומה לאחיותיהן שכבר משרתות בתפקיד זה בישראל, כפי שטוענים הפרסומים בעולם, יוכלו להרגיע את חששות טהראן מאובדן היכולת הגרעינית בשל מכת פתע ישראלית. תהיה בכך תרומה ליציבות". אורי ברייזוסף, "גרעין של קולות אחרים", הארץ, 18 בדצמבר 2009.

לבין אופציית המלחמה אליה, כך הם סברו, ישראל אכן מתקדמת, הם אפילו לא קיימו דיון בנושא.¹⁴⁴

כאשר פירט בר־יוסף במאמר אקדמי כעשור לאחר מכן את מה שנראה לו "כמעט את כל אשר [ישראל] ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים", שהוא "פחות או יותר" שווה ערך לחוזה השלום המלא והנפרד מ־1979, התברר ההבדל:

במרכז ההצעה – שאת פרטיה העביר לו [לקסינג'ר] יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפט' אסמאעיל, בשיחות חשאיות, שנערכו יומיים במדינת ניו יורק בסוף פברואר – עמדה נכונות מצרית לסיים את מצב המלחמה עם ישראל בתמורה להחזרת כל סיני לידיים מצריות. המצרים לא שללו על הסף המשך נוכחות ישראלית בנקודות בעלות ערך אסטרטגי בסיני, אבל דרשו הכרה ישראלית בריבונותם על כל השטח. ההסכם, לתפישתם, ייהפך להסכם שלום מלא, הכולל יחסים דיפלומטיים, מסחר ותיירות, כשתגיע ישראל להסדרים דומים בגדה (המצרים לא שללו את קווי תכנית אלון) וברמת הגולן. היענות חיובית להצעה הייתה יכולה למנוע את המלחמה.¹⁴⁵

לקראת מלאת יובל למלחמה היה בר־יוסף נחרץ פחות בהאשמותיו. הוא עדיין הציג את דברי אסמאעיל לקסינג'ר במונחים של "ההזדמנות הגדולה הבאה למנוע מלחמה הגיעה בהצעת הסדר כולל שהגישו המצרים בסוף פברואר 1973, והמענה הישראלי הברור שניתן לה ב־18 באפריל". אלא שבהסתמכו, כראוי, על פרוטוקול דיוני המועצה העליונה של הכוחות המזוינים ב־24 באוקטובר 1972, אישר בר־יוסף שמדובר בכפייה אמריקאית על ישראל: "החלטת המלחמה של סאדאת

144 אורי בר־יוסף, הצופה שנרדם – הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה. זמורה ביתן, 2001. עמ' 179.

145 אורי בר־יוסף, "מלחמת יום הכיפורים והמודיעין: ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים – דיון מחודש במחדל המבצעי והמדיני"; עיונים בתקומת ישראל, תשע"ד, 2013, עמ' 5, 32–33. ראו להלן על הצעת קסינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון", היענותה של ישראל לפניית ארצות הברית בעניין זה וחוסר העניין במצרים.

[שעליה הודיע באותו מפגש] שיקפה יותר מכול את ייאושו מהסיכוי שארצות הברית תפעיל, בלא מהלך צבאי מצרי, לחץ אפקטיבי על ישראל להשגת הסדר מדיני שבמסגרתו היא תפנה את כל סיני".
בר־יוסף גם אישר שבאביב 1973 תוכנית המלחמה המצרית כבר החלה לקרום עור וגידים, וכי לסאדאת לא היה עניין בהסדר חלקי לפתיחת התעלה, כיוון שהגיע למסקנה שזה "עלול להוות מלכודת שתקבע את המשך השליטה הישראלית בסיני – בלא פתרון של הבעיה הפלסטינית – עשר או עשרים שנה". לסיכום הוא אף הודה בקשר המפוקפק בין מה שהוא הציג כבחירתה השגויה של ישראל ב"אופציית ההסדר לאופציית המלחמה" לבין מניעת המלחמה:

בחירתם הייתה ברורה. ואולם, למרות זאת, אי אפשר לקשר ישירות בינה ובין פרוץ המלחמה [...] אין ביטחון שאם גולדה וחבריה היו מאמצים באביב 1973 את נוסחת הפתרון שהציע קיסנינג'ר – שבמרכזה הבטחת הריבונות המצרית על כל שטח סיני תמורת סידורים שיעלו בקנה אחד עם צורכי הביטחון של ישראל – הנוסחה הזאת הייתה מתקבלת גם על דעת המצרים, שהרי גם הם לא קיבלו את המתווה האמריקאי ככתבו וכלשונו.¹⁴⁶

יגאל קיפניס, שהרכה לכתוב על הזירה המדינית ערב המלחמה, בוטה אף יותר בהאשמותיו כלפי ישראל, וצירף אליהן גם ביקורת על התנהלותו של קיסנינג'ר:

לאחר שדחתה ראש ממשלת ישראל את תכניתו לגבש את עקרונות הסכם השלום בין ישראל ומצרים לפני ספטמבר 1973, נענה קיסנינג'ר ללחצה של ישראל והקפיד, בכישרון דיפלומטי רב, לשמר את הקיפאון. ארצות הברית, בתמרונה, התחמקה במתכוון מקידום יוזמת השלום של סאדאת. המהלך הצליח – והמלחמה פרצה. בסופו של דבר, אחרי יותר מ־2,650 הרוגים ישראלים, שבה ונרתמה ארצות הברית ליוזמת השלום

146 אורי בר־יוסף ומוטי גלוסקא, "מלחמה או לא מלחמה? זאת השאלה", בתוך גרעון אביטל-אפשטיין (עורך), **יום פקודה – מלחמת יום הכיפורים – להביט לאמת בעיניים**, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 49–72.

של נשיא מצרים, זו שממנה ברח ממשלת גולדה כמו מאש. לאחר המלחמה נדרשו מלוא כישוריו, מעמדו, רצונו ומרצו של מדינאי קקסינג'ר להנעת היוזמה הזו מחדש, והיא יושמה לבסוף במתווה דומה לזה שהציע סאדאת, באמצעות שליחו, לקסינג'ר לפני המלחמה.¹⁴⁷

מעבר לעיוותים חשובים במרכיבים אחרים של שני התיאורים הללו ניצב בליבם טיעון מופרך בעליל, כאילו הציע סאדאת לפני המלחמה הסדר שכלל כביכול "כמעט את כל אשר [ישראל] ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים". את מהותו, תוכנו המדיני ומשמעותו האסטרטגית ניתן לתאר כ"פחות או יותר" או "במתווה דומה לזה" שהושג בחוזה השלום הנפרד שנחתם, לאחר משא ומתן ישיר, במאוס 1979. כאן לא מדובר רק באחיד עיניים אלא גם בהתעלמות תמוהה מן ההקשר העובדתי הכולל של המערכה האסטרטגית. מעבר ללהטוטי הציטוטים בלא הקשרם המלא, שקיפניס מביא בטענה שסאדאת הציע מתכונת מן הסוג של 1979, הוא אפילו מודה בספרו בטענה הפוכה, וגם טיעוניו המאוחרים יותר¹⁴⁸ אינם מצליחים להכחיש את ליבת התיאור: מה שקרוי "יוזמת השלום של סאדאת לפני המלחמה" היה בעיקרו מתכונת להסדר כפוי על ידי האמריקאים, על יסוד הסכמות בין ארצות הברית לבין מצרים. קיפניס עצמו קובע:

הנקודה הרביעית שקסינג'ר מיהר לאמץ הייתה מתכונת השיחות שהציע איסמעיל – הידברות מצרית-אמריקנית תחילה. ארצות הברית כמי שמכירה את עמדות ישראל וצרכיה, ולמעשה מייצגת אותם בשדה המשחק המדיני, תגיע להבנה עם מצרים על עקרונות ההסכם ורק אז תוכנס ישראל בסוד העניינים כדי לדון בפרטיו, תוך שארצות הברית תפעיל את השפעתה עליה כדי לקבל את עקרונותיו.¹⁴⁹

147 יגאל קיפניס, 1973 – הדרך למלחמה, דביר, 2012, עמ' 10.
148 במהדורה המחודשת של ספרו משנת 2022, וכן: יגאל קיפניס, "המפנה בחקר הנסיבות לפרוץ מלחמת יום הכיפורים", עיונים בתקומת ישראל, 26, 2016, עמ' 41-80.
149 קיפניס, 1973 – הדרך למלחמה, עמ' 51.

קיפניס גם קובע בצדק שמצרים דרשה אולטימטיבית את הטלת ההסדר על ישראל בלוח זמנים ובתנאים נוקשים: לפני הבחירות בישראל, אף שניקסון הבטיח לסאדאת לחץ נמרץ על ישראל מייד אחריהן. תנאים אלה הכשילו מראש את האפקטיביות של הלחץ האמריקאי ואת הסיכוי שישראל תשלים עם תוצאותיו:

לנקודה החמישית – לוח הזמנים, נודעה בהמשך משמעות גורלית. פעמים מספר במהלך המפגש הדגיש איסמעיל מפורשות שמצרים לא תמתין לבחירות בישראל, שאמורות להתקיים בסוף אוקטובר. ישראל 'לא תוכל להציג את הבחירות כטיעון לדחיית התהליך' ו'מספיק שהמתנו עד אחרי הבחירות בארצות הברית'.¹⁵⁰

קיסינג'ר הבין בדיעבד כי לוח הזמנים שהציב לו אסמאעיל נועד להכשיל את הדיון הדיפלומטי, כיוון שסאדאת כבר הכריע שדרושה לו מלחמה: הוא קבע שסאדאת "התנהל כאילו הוא עוסק בדיפלומטיה, אבל בקצב שמנע כל אפשרות לגבש את הסוגיות, קל וחומר לפתור אותן, בהציבו מועדים קצרים מכדי שיאפשרו לבחון את הדברים".¹⁵¹ קיסינג'ר גם סיכם בראשית שנות ה-80 את המצב ב-1973, באופן המשקף את שיפוטו למהלך כולו: "לו יכולתי באמצע 1973 להבטיח לו [לסאדאת] את גבולות 1967 בלא שייאלץ לעשות שלום, הוא היה מקבל זאת – אך באי־רצון, כמו שאמר לי מאוחר יותר, כיוון שהדבר היה תורם אך מעט לכבוד המצרי". הוא הסביר: "אסמאעיל ידע שסאדאת נחוש בדעתו לצאת למלחמה. רק ערובה אמריקאית שאנחנו יכולים למלא את התוכנית הערבית כולה בזמן קצר יכולה הייתה להניא אותו מכך".¹⁵²

לקראת יובל ה-50 למלחמה חזר קיפניס למה שהוא מכנה "יוזמת שלום של סאדאת" שהוצגה בווישינגטון באמצעות חאפז אסמאעיל בפברואר 1973. קיפניס מאשר כי אסמאעיל "הציג לפרוטוקול עמדות מצריות נוקשות", אך תירץ את הנוקשות בכך שהדבר "מתבקש בשלב

150 שם.

151 Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 226-227.

152 שם. ההדגשה הוספה.

זה של התהליך" וטען כי אסמאעיל "השאיר בהן פתח לגמישות ואת הבסיס להמשך הבירור". קיפניס מסכים שסאדאת "היה מודע שיקומם עליו את העולם הערבי אם יפנה לשלום נפרד", אך ציפה כי יוכל לממש את מה שקיפניס מייחס לסאדאת – "הוא כיוון לשלום מלא" כאשר ישראל תגיע להסדרים בזירה הירדנית, הסורית והפלסטינית. מה שנדרש מישראל היה להתחייב עד ספטמבר 1973 לנסיגה מלאה מסיני (למעשה, לממש תכתיב אמריקאי שאסמאעיל תבע) ולהמתין לשלום מלא עם מצרים עד השלמת ההסדרים הללו.¹⁵³

אפילו מן הנתונים שקיפניס עצמו מביא ברור שאי אפשר לתאר מתווה כזה כהסדר מלא ונפרד, מן הסוג שממומש ב־1979; זה היפוכו הגמור, אנטי-תזה מובהקת: ליבתו אולטימטום מצרי להתחייבות מיידית לנסיגה ישראלית מלאה בלחץ אמריקאי, הנענית בהבטחה עמומה של מצרים לתמורה בלתי מוגדרת, במציאות המתקפת ומשמרת את מסגרת המאבק הכלל-ערבי בישראל, כשחורב דמוקלס של המעורבות המצרית כופה על ישראל להיענות לתביעותיהן של המדינות הערביות האחרות שנלחמו נגדה ב־1967.

שמעון שמיר הוא מזרחן בולט שהקים את המרכז האקדמי הישראלי בקהיר, כיהן כשגריר ישראל במצרים (1988–1990) וכשגריר ישראל הראשון בירדן (1994–1997). הוא התמחה במצרים וכתב על מצרים הנאצרית ועל משטר סאדאת גם במהלך כהונתם, לרבות כתיבה פובליציסטית שהאירה את האירועים בראשית שנות ה־70 בעת התרחשותם.¹⁵⁴

153 יגאל קיפניס, "המפנה, המתווה והכאוס", בתוך גדעון אביטל-אפשטיין (עורך), יום פקודה – מלחמת יום הכיפורים – להביט לאמת בעיניים, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 73–85. יגאל קיפניס, "האמת על גולדה (או מה שגולדה ידעה)", הארץ, 21 בספטמבר 2023. יגאל קיפניס, "הג'וק הזה אצל קיסינג'ר – זו לא הקונספציה שלנו – גולדה מאיר על המתווה למשא ומתן לשלום שאותו שללה בתחילת 1973", מעריב, 24 בספטמבר 2023.

154 שמעון שמיר (עורך), ירידת הנאצריות – שקיעתה של תנועה משיחית, מפעלים אוניברסיטאיים, 1978; שמעון שמיר, מצרים בהנהגת סאדאת – הביקוש אחרי אוריינטציה חדשה. דביר, 1978.

שמיר טען כי "היעד העליון" של סאדאת היה להשיב את כל סיני למצרים:¹⁵⁵

כדי להשיג את היעד העליון הזה היה סאדאת מוכן להרחיק לכת והוא כתב בתשובתו ליארינג בפברואר 1971 כי למען סיני הוא מוכן במפורש "לחתום על הסכם שלום עם ישראל". העסקה המתבקשת הזאת נדחתה בישראל על הסף ורק לאחר שנים, במהלך שיחות קמפ דייוויד, הובן סוף-סוף כי היא מהווה את האופציה הטובה ביותר לשני הצדדים. הישראלים, שכאבו את תוצאות מלחמת יום הכיפורים, התפכחו בשלב הזה והשלימו עם מחיר השלום שאין בלתו – חזרה לגבול 1967.

את התביעה הישראלית לשינוי גבול בסיני ייחס שמיר לצירוף בין "אמונה בזמינות הסיפוח", יוהרה, "התיאבון הבלתי נכבש לסיפוח שטחים" ו"הבנה לקויה של עמדות הצד השני", וסיכם: "כך פרצה לבסוף המלחמה", במטרה "לפקוח את עיני הישראלים ולהביאם אל שולחן שיחות השלום". את הטענות הביטחוני בדבר אינטרסים אסטרטגיים חיוניים בסיני שלל שמיר בקובעו: "על טענות אלו אבד הכלח לאחר חתימת הסכם השלום, משהתברר בעליל שהחזרה לגבול הבינלאומי במסגרת ההסכם שיפירה ולא הרעה את מצבה האסטרטגי של ישראל"

לטיעונים שייחס לחברי "האסכולה האפולוגטית" בישראל בדבר תביעות של סאדאת ש"היו מפליגות במידה בלתי אפשרית" לרבות "תנאים מוקדמים נוקשים, התניה בסוגיה הפלסטינית ועוד", השיב שמיר כי דרישות כאלה

במידה שהיו קיימות בכלל, היו שייכות לשלב ההתחלי של קדם-משא ומתן ואין לבלבל ביניהן לבין העמדות המהותיות. עמדתו המעשית של סאדאת נחשפה בקמפ דייוויד שם הוא נכנס לשיחות ללא תנאים מוקדמים ושם הוא הניח לנושאים הפלסטיניים והכלל-ערביים להידחק לשוליים.

155 המרכז למלחמת יום הכיפורים, האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים – קובץ מאמרים, ספטמבר 2019.

<https://tinyurl.com/4vczz4sr>

שמיר התעלם לחלוטין מן ההבדל המהפכני, שתועד כאן בפירוט, בין עמדותיו של סאדאת לפני המלחמה ובשנים הראשונות אחריה לבין עמדותיו מאז 1977, מה שסאדאת עצמו אפיין בכנסת כ"נקודת מפנה עצומה, מפנה היסטורי מכריע". את העובדה שישאל הסתלקה מתביעותיה לשינויי גבול בסיני ייחס לכאב מתוצאות המלחמה, אף ששנים אחרי המלחמה, בימי ממשלת רבין, הוסיפה ישראל לתבוע שינויים כאלה בתמיכה מסיבית של הציבור הכאוב. את התנאים הנוקשים של סאדאת עצמו (ולא רק שליחים או דיפלומטים) ששמיר פטר כמאפיינים את ה"שלב ההתחלי של קדם-משא ומתן" בראשית שנות ה-70, הוא הציב מול "העמדות המהותיות" ו"עמדתו האמיתית". אלא ששמיר עצמו אישר שאלה התגלו לאחר השינוי המהפכני בעמדותיו, לקראת סוף העשור. הוא הצביע בצדק על "מפעל הדה-נאצריזציה" של סאדאת, אך התעלם מן ההבדל בין חלקיותו של התהליך בראשית ימי שלטונו לבין השלמתו בוותור על הטאבו העליון, בביקור בירושלים ובחזרה השלום המלא והנפרד, שבע ותשע שנים לאחר מכן.

טיעון שונה במרכז הכובד שלו השמיע ביובל החמישים למלחמה עורך 'הארץ' אלוף בן. הוא לא קבע בפסקנות שסאדאת הציע לפני המלחמה שלום של ממש, או "שהצעתו הייתה דלה ובוסרית", אך טען כי מה שהביא למלחמה היה נחישותה של ישראל לשלוט בחלקים של סיני לאורך זמן:

ההנהגה הישראלית בראשותם [של גולדה ודיין] העדיפה לצאת למלחמה, כדי שלא לדון בנסיגה מהשטחים. מאיר דחתה על הסף את הצעת השלום, שסאדאת העביר לממשל האמריקאי בתחילת 1973, בידיעה ברורה שסגירת הפתח למשא ומתן תוביל את מצרים לצאת למלחמה כדי להחזיר לידיה את חצי האי סיני, שישאל כבשה מידיה במלחמת ששת הימים [...]. אפשר להתווכח אם סאדאת באמת הציע שלום ומאיר סירבה או שהצעתו הייתה דלה ובוסרית, אבל ברור שישאל התכוונה לשלוט בסיני לאורך זמן.¹⁵⁶

156 אלוף בן, "כמו גולדה, גם נתניהו מוביל את ישראל ביודעין לאסון", **הארץ**, 6 בספטמבר 2023.

ישראל אכן עמדה ערב המלחמה על שליטה לאורך זמן בחלקים של סיני. אלא, שכפי שיוכח להלן כלל לא הייתה בשיחות אסמאעיל או בכל נתיב מדיני אחר, "הצעת שלום, שסאדאת העביר לממשל האמריקאי בתחילת 1973". סאדאת וקיסניג'ר אומרים זאת במפורש. לפנייתו של קיסניג'ר לגולדה מאיר באותו מועד ובעקבות אותן שיחות (לאפשר בדיעתה לקדם הסדר במתכונת של "ריבונות תמורת ביטחון") השיבה מאיר בחיוב, ובוודאי לא "דחתה על הסף". ערב המלחמה עמדה על הפרק רק תביעה מצרית שארצות הברית תכפה על ישראל בתוך חודשים אחדים מתווה של נסיגה מלאה תמורת שביתת נשק משודרגת, במקרה הטוב.

ישראל דבקה בחתירתה לשליטה בחלקים של סיני גם שנים אחרי המלחמה והקימה שם תשתיות אזרחיות וצבאיות שהעידו על הכוונה לשהיית קבע.¹⁵⁷ בתנאים אלה, כאשר ישראל עוד הלכה והעמיקה את אחיזתה בשטחי סיני, העלה סאדאת ב-1977 לראשונה הצעה לכווץ עם ישראל שלום של ממש, תמורת נסיגתה המלאה מהם. בעקבות המחווה הדרמטית של הביקור בכנסת ומשא ומתן ישיר בקהיר ובירושלים, שכונן חוזה שלום נפרד והסדרי פירוז מרחיקי לכת, ויתרה ישראל על כל תביעותיה הטריטוריאליות בחצי האי. לו היה תוקף לטענתו של אלוף בן באותו מאמר, כי "הכיבוש היה המניע היחיד למלחמה, וכל השאר הערות שוליים", הייתה התמדתו והעמקתו של הכיבוש הזה בימי ממשלות רבין ובגין צריכה לחולל בשלהי שנות ה-70 מלחמה נוספת, ולא שלום היסטורי. התברר שבעקבות שינוי מהפכני בעמדה המצרית בנושא השלום והפירוז התחולל שינוי מתאים בתפיסת האיום ובתביעות הביטחון של ישראל.

שיחות אסמאעיל-קיסניג'ר

אף שהדיון הקובע חורג הרבה מעבר לשיחות אסמאעיל-קיסניג'ר בפברואר ובמאי 1973, הראויות לבחינה מפורטת בזכות עצמן, חשוב

¹⁵⁷ העיר ימית הוקמה ב-1975 בין רפיח לאל-עריש, ומדרום לה נבנה ב-1976 בסיס חיל האוויר איתם.

להביא מתוכן כמה עדויות כדי להתרשם מאופיו של השיח ולעמוד על הפרמטרים המצריים של הדיון. כך למשל שאל קיסנינג'ר: "אם אני מבין אותך נכון, אתה אומר שהסדר בין מצרים לישראל ייצור התקדמות לקראת שלום, אך לא שלום סופי, עד שהבעיה הפלסטינית תיפתר". אסמאעיל השיב: "כן. כיוון שזה היבט, כלומר בעיית הפליטים, וזו בעיה בת 25 שנה. יש כמה החלטות או"ם על כך. אף אחד אינו מאתגר את זכותם של הפליטים לתבוע שיבה לארצם (repatriation) או פיצויים. להפך, הכול קיבלו את העיקרון הזה". אסמאעיל קבע כי תמורת נסיגה כוללת של ישראל מסיני מוכנה מצרים לסיום מצב המלחמה ללא החלפת שגרירים או הסכמי סחר, אך יהיו "אמצעי ביטחון מסוימים בעלי אופי בינלאומי, אולי משקיפים, כוח בינלאומי במקום אסטרטגי אחד או שניים". הוא הסביר את הקושי: "נניח שנשיג הסכם עם ישראל, ואין הסדר של בעיית הפליטים. נצטרך להמתין עד שיהיה הסדר [בעניין זה] לפני שמצרים תרגיש מוכנה לבחון יותר מזה".

המאפיינים שהביא אסמאעיל הזכירו לקיסנינג'ר, כנראה, את הסכמי שביתת הנשק ואת המנגנונים הבינלאומיים שכשלו ב־1967. הוא שאל את אסמאעיל מה לומר לישראלים אם ישאלו במה עדיפה ההצעה על מה שהיה להם ב־1966, כאשר שביתת הנשק סיימה באופן תאורטי את מצב המלחמה. אסמאעיל השיב: "ההבדל יהיה מעבר בתעלת סואץ; תהיה אי־התערבות, שמשמעותה קץ החרם על סחורות צד שלישי. עכשיו אנחנו הולכים ל־ICI ואומרים להם 'אתם מפתחים סחורות בתוך ישראל ואנחנו איננו יכולים לסחור אתכם'. דברים כאלה ייפסקו. לדוגמה, אנו מטילים סייגים על הסכמים בינלאומיים, כך שזהו סוג של הכרה".

קיסנינג'ר נאחז באזכור ההכרה ושאל אם זה רומז שמצרים תכיר אז [אחרי הנסיגה המלאה] במדינת ישראל. בשלב זה נכנס אסמאעיל, לפעמים בעזרת נאמנו של סאדאת, מוחמד חאפז גאנם ממפלגת השלטון במצרים, לשורה ארוכה של התפתלויות לאורך עמודים רבים של פרוטוקולי השיחות, כדי להתחמק מאמירה מחייבת. הוא נשאל על הכרה (recognition) ומשיב במושג חסר מעמד דיפלומטי

או משפטי, מעין מודעות לעובדה (acknowledgement), ואף שם משיב רק שהדבר כלול בהחלטת מועצת הביטחון 242. כשנשאל אם מדינת ישראל בגבולות כלשהם יכולה להתקבל כלגיטימית, התחמק אסמאעיל בתהייה מה יקרה אם ישראל תסרב להסכם עם ירדן או עם סוריה. כשקסינג'ר העיר שגם מדינות שאין ביניהן שלום אינן שוללות את עצם זכות הקיום של היריב, חזר גאנם שוב ושוב אל החלטת האו"ם 242, שם מתייחס הטקסט ל"כל מדינה באזור". בעקבות ניסיון מתמשך של קסינג'ר לחלץ אמירה משמעותית כלשהי אמר אסמאעיל כי הסדר עם סוריה וירדן "יפתח את הדרך לקראת התחייבות ברורה הרבה יותר מטעמה של מצרים".

אסמאעיל הבהיר כי הוא מצפה שארצות הברית תכפה על ישראל לקבל את הסיכומים שיושגו במשא ומתן בינה לבין מצרים: "אם אנחנו נסכים איתכם אזי לפי אותה גישה, התפקיד האמריקאי הוא איך לגרום לישראל לקבל זאת. אם אנחנו נסכים איתכם אין אנו מצפים שתחזרו אלינו ותאמרו שהישראלים לא מוכנים להסכים לכך". כעבור כמה משפטים חזר אסמאעיל ואמר את הדברים שוב. בסוף השיחה בירר קסינג'ר עם אסמאעיל אם הבין היטב את העמדה המצרית: ארצות הברית אמורה להתייעץ עם מצרים וישראל, אחר כך יתנהל משא ומתן בין ארצות הברית לבין מצרים, שיסתיים בהצעות מוסכמות "ואז תהיה זאת אחריותנו לפנות שוב לישראל כדי לברר אם אנחנו יכולים להביא לקבלתן בלא שינוי". אסמאעיל אישר שאכן כך וקסינג'ר אמר שזה מה שחשש.¹⁵⁸

Transcripts of Secret Talks between Egyptian National Security 158 Adviser, Hafez Ismail and US National Security Council Adviser, Henry Kissinger Concerning Egyptian Proposals for Negotiations with Israel-Excerpts Selected by Editor, (25-26 February 1973 and 20 May 1973); Memoranda of Conversations Henry Kissinger, National Security Adviser with Hafez Ismail, Armonk, New York, 25-26 February 1973, National Archives, Box 59, DSR, Kissinger, 1973-77 cat A; Memorandum of Conversation Henry Kissinger with Hafiz Ismail, 20, May, NA, 59, National Archives, NPMP, NSCF, HAK, 135, 1973-77, 25, cat C.

חודש לאחר סיבוב השיחות הראשון בווינגטון דיווח סאדאת לציבור המצרי נאמנה על אופיין:

כדי שנהיה ברורים, חאפט' אסמאעיל לא יצא מכאן ביוזמתנו, ואף לא נסע לשם כדי לשמוע יוזמה מצידם [...] [אלא] כדי לעמוד על הלך מחשבתו של כוח-על זה [...] [בשל] קשריו עם ישראל והשפעתו על בעייתנו [...] אנו לא הלכנו לשם עם תוכנית כלשהי, ואף לא כדי לקבל תוכנית כלשהי [...] עמדתנו, שאותה הביא חאפט' אסמאעיל לווינגטון והעמידה בפני כולם – בפני הנשיא ניקסון, רוג'רס וקיסניג'ר – [...] היא אותה עמדה עקרונית [...] שהסכמנו לה אנו ועמנו [...] שאין בידינו יוזמה וכי עמדתנו היא זו: אין להפקיר אף שעל אדמה, ואין להתמקח על זכויותיו של העם הפלסטיני [...] ישבנו לשמוע את העמדה האמריקאית [...] והיא שעלינו לעשות ויתורים, כדי שאפשר יהיה להזיז את הבעיה – לא מדובר כאן על פתרונה [...] שכן ארצות הברית אינה יכולה ואף אין באפשרותה ללחוץ על ישראל [...] אנו מתכוונים למה שאנו אומרים: אין להפקיר אף שעל אדמה, וריבונותה של מצרים על אדמתה חייבת להיות מלאה. אנו גם לא נסכים לשום פתרון שיהיה בנפרד מאחינו הערבים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף לא נתמקח על זכויות הפלסטינים.¹⁵⁹

סאדאת אישר כבר אז בפומבי את מה שהפרוטוקולים מוכיחים: מצרים לא הציעה יוזמה. היא ציפתה ללחץ אמריקאי לנסיגה ישראלית מלאה, בלא תמורה מדינית של ממש. את ההצעות האמריקאיות הגדיר נשיא מצרים בראיון לניוזוויק כ"הרעיונות המגוחכים של ווינגטון".¹⁶⁰ השיחות נתקעו כאשר קיסניג'ר ניסה, לשווא, לחלץ מאסמאעיל תמורה כלשהי בכיוון של שלום או הכרה – מה שסאדאת אפיין

159 דברי סאדאת ב-28 במארס 1973, במושב משותף של מועצת העם והוועד המרכזי של האיחוד הסוציאליסטי הערבי, רדיו קהיר, 28 במארס 1973. ראו חלקים נרחבים של הנאום הזה בנספח 8, עמודים 284-300. ראו גם בהמשך ציטוטים מאותו נאום בעניין דחיית ההסדרים החלקיים.

160 ניוזוויק, 2 באפריל 1973.

כ"ויתורים רבים המוצהרים בפומבי". המפגש השני עם אסמאעיל רק חיזק את המגמה הזו.

לאחר סיום סיבוב השיחות השני בין קסינג'ר לאסמאעיל במאי 1973, דיווח קסינג'ר לנשיא ניקסון על התנהלותו ותוצאותיה. לדבריו הוא ציפה לשמוע מסאדאת תגובה לשאלות שהעלה בפברואר בדבר אופיו של שלום ישראלי-מצרי, בדבר הקשר בינו לבין שאלת הפליטים והיחסים עם סוריה וירדן ובדבר טיבם של סידורי הביטחון בסיני, אם תושב לשם הריבונות המצרית. קסינג'ר דיווח: "במהרה התברר שאסמאעיל לא היה מוכן הפעם לדון בעניינים אלה שנותרו מפגישתנו הראשונה. הוא רצה לדון בכוונותיה של ארצות הברית. קסינג'ר הסביר לאסמאעיל את התמקדותה של ארצות הברית בגישת צעד-אחר-צעד, להבדיל מהסדר כולל, משום שהיא מעשית מבחינה פוליטית וביכולתה להשפיע על ישראל. קסינג'ר ידע כי סאדאת חושש שארצות הברית תאבד עניין לאחר הצעד הראשון, וניסה להרגיעו שהיא אכן תתמיד במאמציה. קסינג'ר אמר שארצות הברית יכולה להציע ריבונות נומינלית של מצרים בכל סיני עם נוכחות ישראלית חולפת בכמה עמדות מפתח. הוא הוסיף שעמדת ארצות הברית אינה להשאיר את הישראלים בסיני או לשנות את הגבולות בין ישראל ומצרים. הסדר הביניים נועד ל- 1974 וב- 1975 אפשר להתקדם להסדר הכולל.¹⁶¹

מעבר לשאלות הספציפיות שעמדו על הפרק, מעניינת תביעתו של אסמאעיל לשינוי אופייה ויעדיה של המדינה היהודית מעיקרם ולהחלשתה. בין היתר דיווח קסינג'ר לניקסון שאסמאעיל התלונן

Office of The Historian, *Foreign Relations of The United States*, 161 1969-1976, Volume Xxv, Arab-Israeli Crisis And War, 1973.

63. Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Washington, May 20, 1973. Subject: Meeting with Hafiz Ismail on May 20. Source: National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Kissinger Office Files, 1Box 132, Country Files, Middle East, Egypt/Ismail, Vol. VI, May 20-Sept. 30, 1973. Secret;

על סיוע אמריקאי לקליטת עולי ברית המועצות כיוון שהדבר מסייע לצמיחתה של ישראל, וכי לחץ אמריקאי על ברית המועצות לאפשר את יציאת העולים, בעקבות לחץ של הקונגרס, מעורר ספקות במצרים בדבר חירותה של ארצות הברית למלא תפקיד במזרח התיכון. בזיכרונותיו דיווח אסמאעיל על התבטאויות בוטות יותר, ולא ברור אם כולן הושמעו בפועל: ישראל עשויה להתקבל בתנאי ש"תכיר בעצמה כמדינה מזרח-תיכונית ותחדל מקשריה הבינלאומיים הבלתי טבעיים". כדי לסיים את הסכסוך נדרשת "הפחתת היקף התמיכה האמריקאית בישראל, כך שמצבה יעלה בקנה אחד עם אי-ההזדהות של מצרים". התחומים שבהם נדרש הדבר הם "נשק מודרני, מתן יכולות של תעשייה צבאית, חילופי מידע טכנולוגי והמדיניות לגבי שימוש בנשק אטומי, וכן שיתוף פעולה בין מנגנוני המודיעין". לדירוש של אסמאעיל "ביטחון המדינות הערביות יוגשם בהסתלקות הציונות ממטרותיה באזור ועל ידי טיפול בבעיית הנשק ארוך הטווח של ישראל ומחקריה הצבאיים ופעילותה הגרעינית". לצורך הכרה בישראל נדרש שינוי "הזיקה שלה למטרות הציונות העולמית ולכמה מהמדינות המערביות", פן ישתמע "אישור לגבי האופי היוצא דופן שלה ובכוונות התוקפניות הטמונות בקשרי החוץ שלה".¹⁶²

במהלך השיחות עם אסמאעיל חיפש קיסנינג'ר סדקים בנוקשות העמדה המצרית והתמקד במה שראה כהזדמנויות שיאפשרו לקדם הסדר. בפרספקטיבה של שנים אחדות שוב תיאר נאמנה את מהותן:

אסמאעיל בא פחות כדי לדון בתיווך, ומכאן ובפשרה, ויותר כדי להציב אולטימטום מנומס בתנאים שלא היה באפשרותנו למלא [...] [בדבר] הסכם החייב להתקיים במהלך 1973. הוא קיווה לפחות שניתן יהיה להשיג הסכם עקרוני ('ראשי פרקים להסכם') עד ספטמבר [1973] [...] אסמאעיל התנגד להסדר ביניים – הפרדת כוחות בתעלת סואץ – אלא כחלק מתוכנית כוללת שניתן יהיה ליישמה בשלבים בתוך פרק זמן קצר, מה

162 אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 256–279. ראו נספח 7, עמודים 269–283.

שהיה כמובן כמעט בלתי רלוונטי. מעל הכול היה על ישראל להסכים, לפני שיקרה כל דבר אחר, לחזור לגבולות 1967 עם כל שכניה, אולי עם [תמורה] בשוליים בגדה המערבית. רק על בסיס זה הייתה מצרים מוכנה להצטרף לתהליך המשא ומתן, וגם אז רק כדי לדון בסידורי ביטחון. אלה יכולים היו לכלול למשל שטחים מפורזים, אשר מטעמי כבוד והגינות צריכים [להשתרע] **משני** עברי הגבול הבינלאומי, וכוחות פיקוח בינלאומיים עשויים לפעול בנקודות אסטרטגיות כמו שרם א-שיח' בקצה סיני. בתמורה הייתה מצרים מוכנה לסיים את מצב המלחמה עם ישראל, אבל לא לכוון עדיין 'שלום מלא'. הדבר יפתח נתיבי שיט בינלאומיים לספינות ישראליות ויסיים את התעמולה העוינת ואת החרם על חברות זרות הסוחרות עם ישראל, אך [מצרים] לא תסכים ליחסים דיפלומטיים מלאים או לגבולות פתוחים. רמה **כזאת** של 'שלום מלא' ו'נורמליזציה' יצטרכו להמתין להסדר כולל עם כל הצדדים האחרים, לרבות סוריה והפלסטינים.¹⁶³ [כל ההדגשות במקור]

ההקשר האסטרטגי הכולל

ואולם פרטי השיחות בין אסמאעיל לקסינג'ר אינם כאמור ההקשר העיקרי, ודאי לא המכריע, שבו ראוי לברר את השאלה אם סאדאת אכן הציע "פחות או יותר" או "מתווה דומה" לזה שנחתם ב-1979. חשובות לאין שיעור ומכריעות בהקשר האסטרטגי הקובע הן שורת שאלות המציגות את טענת ההחמצה באור מפוקפק: מדוע הציג נשיא מצרים בזירה הערבית, לכל אורך שלטונו עד 1977, את המתכונת שהוסכמה ב-1979 (חוזה שלום מלא ונפרד, הכרה, שגרירים) ככפירה

¹⁶³ Kissinger, *Years of upheaval*, p. 215; כל ההדגשות במקור. לשאלתו של עיתונאי ישראלי 40 שנה לאחר המלחמה "האם סאדאת היה מסרב להסדר נפרד בין ישראל למצרים? האומנם הדרך היחידה למניעת מלחמה הייתה הסכמה ישראלית לנסיגה מלאה, בכל החזיתות?" השיב קסינג'ר: "כך בהחלט זה נראה לנו". ראיון של קסינג'ר לאמיר אורן, **הארץ**, 4 באוקטובר 2013.

בעיקר וכבגידה? אם הציע לישראל בזירה הדיפלומטית יוזמה כזו, מדוע ככל את עצמו אל ההפך הגמור של מה שמתבקש ממדיניותו, במסריו לעמו המצרי ולאומתו הערבית ואפילו לתקשורת האמריקאית והאירופית, בעשרות התבטאויות מפורטות וככל הנראה במאות התייחסויות עקרוניות פחות?

לא זאת אף זאת: מדוע נכנס סאדאת לפני המלחמה למחויבות קונסטיטוציונית בחוקי היסוד של "פדרציית הרפובליקות הערביות", המעוגנים בחוקת מצרים, שלא לטשטש את ההבדל היסודי בין "סלאם" רופף ובלתי מחייב שהוא מציע בהתבטאויותיו לישראל לבין "צלח" עמוק, שהוא נחוש למנוע ממנה? מדוע הכליל אחרי המלחמה, במסמך היסוד המגדיר את מורשתו – "נייר אוקטובר" – את מחויבותו להמשך המאבק ההיסטורי נגד "הפלישה הציונית" (בלי קשר לכיבושי 1967), שאותו הציע כביכול להשליך מאחורי גוו תמורת נסיגה מסיני? מדוע הוסיף לממד הפוליטי וההיסטורי של שלילת המשא ומתן וההשלמה גם ממד אסלאמי עמוק, המציג את היהודים כאויבי הנביא ואת ההשלמה איתם כסטייה מהדרך שהתווה למאמיניו?

ההתמדה הנחרצת בשלילת סיום הסכסוך במשך שבע השנים הקריטיות האלה אינה מתיישבת גם עם טענה בדבר כרסום מתמשך בטאבו עד שנמוג, בשל הגמשת עמדתה של ישראל אחרי המלחמה. מדובר בשבר היסטורי ב־1977–1979, למרות שהיו, אפילו בקבלת החלטת מועצת הביטחון 242 בימיו של נאצר ובאימוץ טרמינולוגיה שונה בימי סאדאת גם לפני המלחמה, גילויים של התרופפות העמדות הנוקשות ביותר. ההתחייבות הפומבית "להיכנס להסכם שלום עם ישראל" עם קבלת תנאיה של מצרים, למרות המניפולטיביות של ההקשר ועיקורה מליבת המשמעות האינטואיטיבית של שלום, לא יכלה להופיע בימיו של נאצר. אחרי המלחמה ננקטו מהלכים תקדימיים אחרים, כולל מפגשים ישירים ופומביים של קציני צמרת משני הצבאות וניסוחים בדבר הימנעות ממלחמה בהסדרי הביניים. הוגים וסופרים מצרים – נג'יב מחפוז, תופיק אל-חכים, מוחמד סיד אחמד ואחרים – קראו באישור המשטר לאמץ גישה פרגמטית יותר

כלפי ישראל, גם אם לוותה בסייגים רבים.¹⁶⁴ המעבר לאוריינטציה אמריקאית וההתרחקות מהעיימות הפעיל הגבירו את המתח בין מצרים לבין הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי, ובראשם משטרו של אסד בסוריה.

אלא שכל אלה לא קעקעו עד 1977 את ליבת העמדה המצרית, שעיימה הייתה ישראל חייבת להתמודד; לכל היותר כרסמו מעט בשוליה. אדניה העיקריים עמדו בתוקפם – הנחישות המצרית לחלץ את סיני מידי ישראל באמצעות לחץ אמריקאי, תוך דבקות בדה-לגיטימציה של המדינה היהודית ופסילת חוזה שלום נפרד דה פקטו, שבו מצרים מסתלקת מהנהגת המאבק הערבי נגד ישראל. המחויבות המעמיקה לאתוס הצלבני כאיום על מצרים וכמחייב את הגנתה על עתיד הערבים כולם שיקף את כל אלה מבלי שיתפוגגו, בשל הכרתם של הוגים וסופרים בקהיר בדבר עלותם הקשה, או בשל ניסוחים דיפלומטיים יצירתיים.

שלילת ההשלמה עם ישראל כביטוי למחויבות להגן על מצרים והערבים מפני הפלישה הציונית, כחוליה בשרשרת הטטרית והצלבנית, רק התמסדה אחרי המלחמה עד לאותו שבר ב-1977-1979 כנדרך חשוב במורשת הניצחון של סאדאת. המחויבות הזו התמידה והתמסדה כיוון שהייתה נדבך מרכזי בלגיטימציה של משטר סאדאת. הוא נשא בעולה בראשית שלטונו כדי לבנות את מעמדו כממשיכו של נאצר בתחום "הטאבו העליון", השולל השלמה עם ישראל. הוא התמיד בכך גם כאשר כבר הבין שאינו יכול לדבוק בטאבו המשני – הפסקת ההתרסה הפעילה נגד ארצות הברית, ולבסוף אף חולל מפנה באוריינטציה הגלובלית לעברה. הוא דבק בטאבו העליון אחרי המלחמה כדי לשמר את הלגיטימציה כמי שלא "בגד"

164 ראו מגוון התבטאויות מצריות חשובות אחרי המלחמה: עמנואל סיון (עורך), **ערב וישראל 2 – לקחים ערביים ממלחמת אוקטובר**, עם עובד והאוניברסיטה העברית, 1974; מתתיהו פלד ושמעון שמיר (עורכים), **ערב וישראל, סדרה חדשה 1 (7) – סופרים והוגים מצרים על המטרות הלאומיות**, מאגנס והאוניברסיטה העברית, 1978.

ולא "נכנע" לדרישתה של ישראל מאז 1967 – למסד את הישגיה של "תוקפנות 1948" שנישלה לשיטתו את הפלסטינים ממולדתם. רק מי שאינו מודע למעמדם המרכזי של מיתוסים היסטוריים בתודעתם של הערבים באשר הם ובמשקל המכריע שנועד להם בתחום הלגיטימציה של משטרים ומנהיגים, יכול להקל ראש במחויבות העמוקה של סאדאת עד 1977 להשוואה בין הפלישה הציונית לבין הצלבנים. המאבק לדורות נגד הפלישה הצלבנית עד לעקירתה מן השורש בארצות ערב הוא אתוס מכונן. סאדאת היה נמנע מהעמקת מחויבותו לאתוס זה אילו התכוון מלכתחילה להפנות לו עורף. חוקר מובהק של הסוגיה הזו העיר על חשיבותה המתמשכת:

על התמדתו של העניין, האובססיבי כמעט, במסעי הצלב, ועל התמדתם של קווי האופי האפולוגטיים שלו שנסקרו כאן, תעיד הוועידה הדרשנית של התאחדות ההיסטוריונים הערבים, המאגדת שנים עשר אלף חברים, שנערכה באבו דאבי בפברואר 1987. החלטות הסיכום של הוועידה מדברות על צורך דחוף "לכתיבה מחדש של ההיסטוריה של האומה הערבית, כדי לנקות אותה מהבטים שליליים ולהעלות על נס הבטים חיוביים" [...] תשומת לב מיוחדת מגלה התאחדות, שמרכזת נקבע בבגדד, למסעי הצלב. החלטות ועידת 1987 מוחות נמרצות נגד הפעילויות המתוכננות בישראל לחגוג ביולי שנה זו את מלאת שמונה מאות שנה לקרב חטין [...] זוהי מזימה מרושעת לסלף את משמעותו של קרב היסטורי מוסלמי, שהוא אשר איפשר לסולטאן צלאח אלדין לכבוש את ירושלים בשנים באוקטובר [1187]; תאריך שההתאחדות קבעה כיום ההיסטוריון הערבי.¹⁶⁵

שאלת הלגיטימציה חשובה בכל משטר, וביתר שאת במדינות ערב. היא קריטית ברפובליקות הערביות ובייחוד ב"מהפכניות" שבהן, בהיעדר לגיטימציה מסורתית-שושלתית, וכמובן בהיעדר לגיטימציה דמוקרטית של ממש. ממלא המקום של מי שנחשב בימי זוהרו

165 עמנואל סיון, מיתוסים פוליטיים ערביים. עם עובד, 1988, עמ' 49-50. ראו שם דיון נרחב על משמעותם העכשווית של מסעי הצלב בעמ' 15-52.

למשיח הערביות בדורו נדרש לסטנדרטים ייחודיים. הוא עצמו חסם באותו שלב מימוש מהלכים שנחשבו לבגידה במורשתו של נאצר, באמצעות העמקה ומיסוד מתמשכים של מחויבותו להעמקת מורשת נאצר. מעבר לשפע העדויות הישירות לכך שלא עשה זאת עד 1977, חשוב להביא שתי עדויות נסיבתיות מכריעות במשקלן. העדות הראשונה היא בתחום העובדתי. ישראל לא שינתה את עיקרי עמדתה בעקבות המלחמה, למרות הזעזוע ולמרות הנסיגה הבולטת בעמדת המיקוח שלה. היא עדיין תבעה שלום מלא ונפרד – מה שמצרים כינתה "צלח" – והייתה מוכנה לסגת אך חלקית בסיני בעבור התמורה המפוקפקת של סיום מצב המלחמה – מה שמצרים כינתה "סלאם"; היא עדיין תבעה שינויים טריטוריאליים, ולפחות נוכחות ביטחונית ברם-א-שיח' ובקדמת סיני. לא רק לטענה שישאל קיבלה, אחרי המלחמה ולפני השבר בעמדתה של מצרים, מתכונת הסדר קבע שסירבה לקבל לפניה אין כל יסוד. גם הטענה שסאדאת בא לירושלים והציע בכנסת לקבל בברכה את המדינה היהודית באזור, בעקבות הסתלקותה של ישראל מתביעותיה הטריטוראליות, סותרת את כל המידע האמין.

העדות השנייה מתמקדת בטיפולו של סאדאת בשאלה הקריטית של הלגיטימציה. כאשר החליט על שינוי מהפכני והיסטורי בעמדתו ניהל את האסטרטגיה שלו כולה במישור הציבורי מול עמו המצרי ואומתו הערבית, ומול דעת הקהל הישראלית והאמריקאית. הוא לא התמקד בשליחויות עלומות, בניסוחים כפולי משמעות, בהתחכמויות עיתונאיות וברמזים עמומים. כל אלה (וכמותן פגישות תוהמי וצ'אושסקו, התכתבות עם קרטזר וראיונות לתקשורת העולמית) שימשו אותו היטב בניהול המדיניות, אך המאבק שניהל עד הירצחו התמקד בניסיון הרואי לשכנע את עמו שניצחונו במלחמה מאפשר את התמורה העמוקה, ואחריותו לגורלה של מצרים מחייבת זאת. סאדאת הבין היטב את משמעותו ההיסטורית של המפנה המהפכני, ידע שבעיני הציבור שממנו הוא מצפה לגיטימציה מדובר ברעידת אדמה, ולא ניסה להגניב אותו בדלת האחורית תוך התכחשות לעומק התפנית. קשה להתייחס ברצינות לטענה שסאדאת ניסה לנהוג כך

לפני המלחמה: לשנות מיסודה את ליבת הנרטיב הערבי של היחסים עם ישראל, תוך העמקת המחויבות המוצהרת לנרטיב הנאצרי הקיים ומיסודה, בהנחה שתעבור מתחת לרדאר של הציבור הערבי. די לבחון את התגובה הדרמטית בציבור הזה אחרי הביקור בירושלים וחתימת חוזה השלום, כדי להוציא אפשרות כזו מכלל חשבון.

קיצורו של דבר: מתברר שלקראת המלחמה ב-1973 לא הייתה כלל "יוזמת שלום" מצרית. לא רק סאדאת שולל במפורש את קיומה, לא רק הפרוטוקולים מעידים שבשיחות בווינגטון לא הוצע דבר המצדיק אפיון כזה, לא רק שהלגיטימיות של הסדר מהסוג שהובטח ב-1979 נפסלה מעיקרה כבגידה בלתי נסלחת. אפילו מצרים הרשמית לא האשימה בדיעבד, גם בהקשר פולמוסי שנועד להביך את ישראל, שהייתה יוזמה כזו במועד הזה.

בנייר מדיניות מפורט (255 עמודים) שנועד להדגיש את חתירתו העקבית והמתמשכת של הנשיא סאדאת לשלום, הציג משרד החוץ המצרי את מכלול היוזמות של נשיאותו עד למועד פרסומו ב-1978.¹⁶⁶ בנייר אין כל אזכור ליוזמת שלום מצרית לקראת המלחמה ב-1973 (או ב-1972). עשרות העמודים המפרטים מסמכים, נאומים, החלטות או"ם ואפילו תגובות של ישראל ליוזמות מצריות שלפני המלחמה, עוסקים כולם בשנת 1971. משם עובר הנייר ישירות להתבטאויות ומהלכים במהלך המלחמה ואחריה. מטרת הפרסום, שנכתב בצל החזרת המשלחת הרשמית משיחות השלום בירושלים בינואר 1978, הייתה להצביע על אשמתה הסדרתית של ישראל בהחמצת יוזמות השלום של מצרים. הדעת נותנת שלו הייתה יוזמה כזו ערב המלחמה וישראל הייתה דוחה אותה, היה משרד החוץ המצרי מציב את האירוע במוקד הפרסום הזה.

ב-16 בינואר 1974, עם חתימת הסכם הפרדת הכוחות בין מצרים לישראל, שלח סאדאת באמצעות קיסינג'ר שדר בעל-פה לגולדה מאיר, שבו אמר בין היתר: "כשהצגתי את יזמתי ב-1971 התכוונתי

Arab Republic of Egypt, Ministry of Foreign Affairs, *White Paper on The Peace Initiatives Undertaken By President Anwar Al-Sadat, (1971-1977)*. 166

לכך; כשאיימתי במלחמה, התכוונתי לכך; כשאני מדבר עתה על שלום של קבע בינינו, אני מתכוון לכך". גם נשיא מצרים, כמו משרד החוץ שלו ארבע שנים לאחר מכן, לא התייחס כלל ליוזמה שלו עצמו בשנת 1973.¹⁶⁷

הסדרים חלקיים

אשר להצעות שהועלו לפני המלחמה להסדרים ומגננונים שנועדו לדחות את אפשרות המלחמה או להרגיע את המצב לזמן מה, התברר בראשית שנות ה-70 כי סאדאת איבד בהם עניין גם כאשר ישראל הייתה מוכנה להגמיש מאוד את עמדותיה. קיסינג'ר תיאר את ניסיונות הגישור שלו:

הצעתי אסטרטגיה לפריצה למרחב. היסוד מרובה המשמעות ביותר [...] היה ניסיון לגשר על התהום שבין התעקשותה של ישראל על שינויים בגבולות, לבין הדרישה הערבית לגבולות 1967. הרעיון היה להפריד את סוגיית הביטחון מזו של הריבונות: מצרים תשיב לה את הריבונות על כל סיני, אך ישראל תורשה להחזיק בעמדות הגנה מסוימות ברצועה מוגדרת על אדמה

167 חילופי שדרים בין גולדה מאיר לאנואר סאדאת, 16.1.1974, א"מ 7/763. מובא אצל חגי צורף, "ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס", **עיונים בתקומת ישראל**, 28, 2017, עמ' 25. סאדאת אכן התכוון ב-1971 למה שהציע בפועל, לפי עדויותיו שלו עצמו, שהוצגו כאן בהרחבה מתועדת. בתחום ההסדר הכולל מדובר היה בנסיגה ישראלית גמורה תמורת הסדר אי-לוחמה הקרוי "הסכם שלום", שאינו מציג לציבור הערבי והמצרי שינוי מעמיק של לגיטימציה לישראל ואינו מבטיח לישראל את היתרון העיקרי שהושג ב-1979: הסדר נפרד, המוציא את מצרים ממעגל המלחמה. בתחום ההסדר החלקי דובר על נסיגה ישראלית מן התעלה, שעיקרו העברת הכוחות המצריים לסיני, לוח זמנים לנסיגה ישראלית מכל סיני ורצועת עזה, אזורים מפורזים משני צידי הגבול בעומק שווה ו"אם ישראל לא תעמוד בהתחייבותיה, הכוחות המזוינים של מצרים ישמרו על חופש הפעולה שלהם לשחרור מלא של השטחים הערביים הכבושים".

מצרית. העליתי נושא זה בערוץ הפרטי עם הישראלים. רבין ודיין קיבלו את הגישה הזאת ובתחילת 1972 כבר נקבעו כמה עקרונות: ישראל אמרה שתסכים לסגת אל ממערב למעברי-סיני, תמורת הפסקת אש מוסכמת שתימשך עד ראשית 1974; מצרים תוכל להעביר שוטרים אל מעבר לתעלה אך לא כוחות מזוינים; הקישור להסדר סופי יישאר מעורפל; ישראל לא תפרע לפתיחתה של תעלת סואץ מחדש.¹⁶⁸

בעניין ההצעה להשיב את הריבונות על כל סיני למצרים, חשוב להדגיש כי גולדה מאיר אישרה לקיסינג'ר להעלות את ההצעה ביריעת ישראל.¹⁶⁹ היא התלבטה, כיוון שלא היה מדובר בתמורה מדינית של ממש ובממשא ומתן ישיר, ומשום שנשלל שנוי טריטוריאלי.¹⁷⁰ מצרים לא גילתה עניין של ממש בהצעה. קיסינג'ר קבע: "אסמאעיל נותר קריר לתוכנית להפרדת ריבונות מביטחון. הוא כינה זאת 'ריבונות מדוללת' אך אמר שיבדוק עם סאדאת ויודיע לי. מעולם לא שמעתי ממנו".¹⁷¹ סאדאת עצמו פסל את התפיסה בפומבי:

אומנם נכון, הובעה עמדה חיובית מצד הנשיא ניקסון [...] להתאים ולפשר בין הריבונות המצרית על כל האדמות המצריות, לבין צורכי הביטחון של ישראל [...] אנו רוצים לשאול כיצד אפשר לתאם בין הריבונות המצרית על האדמה המצרית לבין צורכי הביטחון הישראלי – והרי בין הנקודות שאותן סקר חאפט' אסמאעיל הוא ציין שאנו לא נפקיר אף שעל אדמה, לא נתמקח על זכויות העם הפלסטיני, לא נסכים לפתרון חלקי ואף

168 קיסינג'ר, **שנותי בבית הלבן**, עמ' 1326.

169 רבין, **פנקס שירות**, עמ' 389.

170 מרדכי גזית, עוזרה הקרוב של גולדה מאיר, מי שהיה מנכ"ל משרד ראש הממשלה, העיר ש"השינוי היסודי בעמדת ראש הממשלה" בעניין זה הופיע משום שקיסינג'ר סיפר לרבין שאסמאעיל הוא שהעלה את הנוסחה של ריבונות תמורת ביטחון, במסגרת "גישה מצרית חדשה" שתאפשר נוכחות צבאית ישראלית בסיני, לא רק בשרם א-שיח'. מרדכי גזית, **תהליך השלום 1969-1973**, הקיבוץ המאוחד, 1984, עמ' 136-137.

לא נסכים להסדר נפרד [...] במסגרת צורכי הביטחון הישראלי
הרי דרושים דברים רבים מאוד במסגרת הוויתורים הרבים
שעליהם סיפרתי לכם: פירוק הנשק [פירוז], זהו דבר שאנו
דוחים אותו ואני חוזר ומדגיש אותו בפניכם, ואין חדש בעניין
זה. הענקת זכות כלשהי לישראל על אדמתנו – בכל צורה שהיא
במסווה של ריבונות מגבוה [נומינלית] – אף דבר זה אנו דוחים
[...] וכאשר אנו אומרים שאין להפקיר שעל מאדמתנו, פירוש
הדבר שאין ויתור בכל צורה שהיא בעניין זה! אין אנו מתפתים
להגדרות כמו ריבונות מלמעלה ואחר כך מלמטה – והרי זה
כמו משחק – לא ולא! אנו מתכוונים למה שאנו אומרים: אין
להפקיר אף שעל אדמה וריבונותה של מצרים על אדמתה
חייבת להיות מלאה. אנו גם לא נסכים לשום פתרון שיהיה
בנפרד מאחינו הערבים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף
לא נתמקח על זכויות הפלסטיני.¹⁷²

כידוע אפשר חוזה השלום עם מצרים ב־1979, בין היתר, ליישב את
ריבונות מצרים על אדמת מצרים עם צורכי הביטחון של ישראל,
למרות שהצרכים הללו חייבו ויתורים מצד מצרים על מימוש מלוא
ריבונותה, בדמות מגבלות צבאיות מרחיקות לכת.
מרטין אינדיק כיהן כשגריר ארצות הברית בישראל וכעוזר מזכיר
המדינה לענייני המזרח התיכון. גישתו כלפי עמדותיהם ומהלכיהם
של ישראל ושל קיסנינג'ר ערב מלחמת יום הכיפורים ביקורתית
מאוד, והוא מציג את הצעותיו של אסמאעיל בפברואר 1973 כפתח
להסדר שהוחמץ. אפילו אינדיק אינו מתכחש לתשובתה החיובית
של גולדה מאיר:

ערב הפגישה שלה עם ניקסון היא הסכימה שרבין ימסור
לקיסנינג'ר שהיא מוכנה שהוא יבדוק עם איסמעיל את הרעיון
לפיו "ישראל תצטרך להסכים לריבונות מצרית על כל סיני,
אבל שמצרים בתמורה תצטרך לקבל נוכחות צבאית ישראלית
בעמדות אסטרטגיות מסוימות כמו שארם א־שייח" [ההדגשה

172 דברי סאדאת ב־28 במארס 1973, במושב משותף של מועצת העם
והוועד המרכזי של האיחוד הסוציאליסטי הערבי.

של אינדיק]. זה היה קרוב לעמדתו של איסמעיל במידה מפתיעה. בפגישה בחדר הסגלגל היא הציעה שהמאמץ עם מצרים יתרכז בהסדר ביניים להפרדת כוחות בתעלת סואץ. היא אמרה לניקסון שישראל תהיה מוכנה להתרחק אל מעברי הגידי והמיתלה באמצע סיני, נסיגה גדולה משמעותית ממה שהייתה מוכנה לספוג קודם לכן. היא גם אמרה שהמטרה המצרית תוכל לחצות את התעלה אל השטח שישראל תפנה. עם זאת, אמרה בנחרצות: הנושא יידון רק לאחר תחילת המשא ומתן.¹⁷³

בתוקף הרציונל הבסיסי של האסטרטגיה הכוללת שלו דחה סאדאת על הסף בראשית שנות ה-70 גם הצעות להסדרים חלקיים אחרים, שנועדו לדה-אסקלציה בניסיון להימנע ממלחמה, ובראשם הצעות להסדר חלקי המבוסס על פתיחת התעלה לשיט ושיקום עריה. הוא הסביר את הרציונל הזה בפירוט ובגילוי לב למפקדי צבאו באותה פגישה קריטית שכבר הוזכרה ב-24 באוקטובר 1972. ראשית הוא פירט את תוכן יוזמתו וטען שארצות הברית עיוותה אותה:

כשאני אהיה בתוך הסבב הבא, אני חייב לנצח, ומדוע? אמריקה מסבכת אותה [את היוזמה המצרית] כדי לעשות ממנה פתרון חלקי, שלא כמו שאני אמרתי. מה שאני אומר זה ש[תוכן] היוזמה [הוא], שהנסיגה היא בשלב הראשון, במשך שישה חודשים, הפסקת אש רשמית שאנחנו נכריז עליה, מעבר כוחותינו ללא מגבלה וללא תנאי, ובסיום שישה חודשים, אם לא יהיה פתרון קבע, יישאר לכוחותינו להשלים את חובתם לשחרר את האדמה, ואנחנו – לא תישאר לנו שום [התחייבות ל] הפסקת אש וגם התעלה תיפתח, וזה הכול, אלה דברינו.

173 מרטין אינדיק, בתחבולות תסיים מלחמה – הנרי קסינג'ר והחתירה לשלום במזרח התיכון, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 100–101. אינדיק טוען באופן בלתי משכנע כי גולדה מאיר "הסכימה לכך כיוון ש"חששה שניקסון לא יאשר את בקשות הנשק של ישראל והיא תחזור הביתה בידים ריקות לישראל, שעומדת בפני תקופת בחירות", וכי סאדאת דחה את הסדר הביניים בנאומו בסוף מארס, כיוון שניקסון אישר את עסקת המטוסים.

סאדאת הסביר כי למרות שישראל צפויה להסכים למעבר כוחות מצריים לתוך סיני, הרי פתיחת התעלה עלולה למסד לעשרות שנים לא רק את אובדן פלסטין אלא גם את שליטתה המתמשכת של ישראל בירת סיני, כיוון שארצות הברית, אירופה ודעת הקהל העולמית יאבדו את עניינם:

הדיבורים של אמריקה היום [...] [ש]היחזמה שאנחנו הכנו [תביא ל]פתיחת תעלת סואץ, מעבר הכוחות שלכם [של צבא מצרים], וישראל מוכנה למעבר של כוחותיכם, ומה נותר לי לומר? קביעת הפסקת אש. בסדר, כל עוד אנחנו נכנסים לתוך שלום. הישראלים נכנסו [נסוגו מזרחה] למרחק גדול בתוך סיני, וזה הפיתוי – ואתם תפתחו את תעלת סואץ. טוב, לא נניח לתהליך של פתרון הקבע במשא ומתן בשלב השני, שייתכן שנשב שנתיים ו־10 שנים ו־15 שנה ו־20 שנה, ועדיין [התוצאה תהיה] שאיבדנו את פלסטין ופתחנו את תעלת סואץ וכל הסוגיה הלכה לגמרי. הם יקבלו את היחזמה ויעשו ממנה פתרון חלקי. הדיבור הזה ימצא אוזן קשבת באירופה המערבית, [...] [כי] פתחנו את תעלת סואץ למעשה ועצרנו באמצע סיני למעשה – עדיין יישאר חצי סיני השני, אבל הסוגיה מתה. ודעת הקהל בעולם תאבד את התעניינותה לגמרי.¹⁷⁴

סאדאת הסביר כי גם ברית המועצות אינה צפויה לסייע. באווירת ההסכמה בין מעצמות־העל היא לא תילחם על העניין הערבי כפי שארצות הברית מסייעת לישראל. מכאן שאסור למצרים להיכנס לדיון המדיני לפני שתנקוט פעולה צבאית דרמטית, שתכפה על המעצמות, אירופה וישראל להיענות לדרישותיה:

אנחנו צריכים להיות ברורים וקנים עם עצמנו. אין דבר כזה שנקרא פתרון. זה נחמד אבל אנחנו רוצים להרוויח זמן ונחכה להזדמנות שתבוא, וגם רוצים לחץ בינלאומי. אבל ממחר ולאחריו מהיום בכל עת, אין דבר כזה שנקרא פתרון של שלום.

174 פרוטוקול המפגש המובא בספרו (בערבית) של מפקד חיל הים המצרי: מחמוד עבד אל־רחמן פהמי, *דף מתוך ההיסטוריה: זיכרונות*. דוקי, קהיר, הספרייה האקדמית, 1996, עמ' 462–464.

פתרון של שלום משמעותו כניעה מוחלטת, ומדוע? משום [...] [שלקראת] סיום המלחמה הקרה ומדיניות ההסכמה בין שני הגושים [...] אמריקה נותנת לישראל הכול [...] והיא זאת שפותרת ותפתור. לברית המועצות אין שום תפקיד בתהליך הזה [...] הפתרונות שיבואו מאמריקה אחרי ההסכמה יהיו בברכתה של ברית המועצות [...] לכן אמרתי לגנרל צאדק באוגוסט שעבר שההחלטות לא יתבצעו אלא כשאנו, בסבב שיבוא אחרי הבחירות באמריקה, אנחנו לא ניכנס ממצב של השקט שאנחנו נמצאים בו, משום שזה מצב של חולשה. חייבים להניע את הסוגיה מבחינה צבאית. ומה היא התמונה? נתמרון כמה שנוכל עם מה שיש לנו.

גם בפומבי דחה סאדאת ב־1973 הסדר חלקי בתעלה:

במשרד החוץ עם מר רוג'רס אין להם אלא הסדר חלקי בסואץ, כראשית פתרון הבעיה בשלבים. דעתנו בעניין זה היא דחייה מיסודה, לא נסכים להסדרים חלקיים ולא להסדרים חלקיים בנפרד משאר אחינו הערבים.¹⁷⁵

משקלה של תביעת ישראל לשינויי גבולות בסיני

בדיון על סיכויי ההסדר בין ישראל למצרים מאז מלחמת ששת הימים, ערב מלחמת יום הכיפורים ולאחריה, חשוב לברר את משקלה של התביעה הישראלית לשינויי גבול בסיני כמכשול מוביל בחתירה לשלום עם מצרים. בהחלטתה של ממשלת ישראל ביוני 1967 הוצעה למעשה תמורת "כריתת חוזה שלום בין ישראל ומצרים" שיבה אל הגבול הבינלאומי בין רפיח לטאבה (אף שבנוסח הרשמי נאמר "על בסיס הגבול הבינלאומי וצורכי הביטחון של ישראל"). העמדה הזו השתנתה באוקטובר 1967 בעקבות החלטות ועידת הפסגה הערבית בח'רטום, ששללו שלום (צלח) עם ישראל, הכרה בה ומשא ומתן עימה, ועמדו על "דבקות בזכות העם הפלסטיני במולדתו". החלטת

175 בנאום שכבר הוזכר ממארכ 1973, שבו דווח לפרלמנט על שיחותיו של אסמאעיל בוששינגטון. ראו נספח 8, עמודים 284-300.

הכנסת ב-30 באוקטובר קבעה כי ישראל תוסיף "לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע בהסכמי הפסקת האש ותבצר את מעמדה בהתחשב בצרכים החיוניים של ביטחונה והתפתחותה". בישיבת הממשלה כעבור שבוע (7 בנובמבר) הוחלט כי "קביעת גבולות בטוחים ומוסכמים יכולה להיעשות רק במסגרת חוזי שלום".

עמדתה של ישראל בשאלת הנסיגה מסיני אכן השתנתה בהדרגה כבר בחודשים הראשונים לאחר מלחמת ששת הימים, והתביעה לשינויי גבול משמעותיים אכן הלכה והעמיקה לקראת מלחמת יום הכיפורים ואף התמסדה אחריה. החרדה המיידית של ההנהגה הישראלית בקיץ 1967 הייתה שיבה אמריקאית אל המתכונת של 1956-1957 לשלילת הישגיה של ישראל במלחמה בלא תמורה מדינית של ממש, בלוויית ערבויות אמריקאיות ובינלאומיות מעורפלות, שערכן האסטרטגי המפוקפק התגלתה במבחן המעשה במאי אותה שנה.

חודשים אחדים אחרי המלחמה כבר התבררו שלושה נתונים מדיניים וצבאיים שתורמו לנסיגה הישראלית מן הנכונות לשוב אל הגבול הבינלאומי. ביחסים עם ארצות הברית התברר שממשל ג'ונסון אינו מתכוון להכתיב לישראל נסיגה מיידית בנוסח איזנהאואר. בזירה האזורית סגרו מדינות ערב בח'רטום את שורותיהן בפסילה קטגורית של תמורה עמוקה ביחסים עם ישראל, בלא קשר לעומק הנסיגה. בזירה הצבאית שיקמה ברית המועצות, במהירות עצומה ובהיקף אדיר, את הצבאות הערביים (בעיקר הצבא המצרי¹⁷⁶) והכשירה אותם להתמדת המאבק הצבאי עם ישראל. לנוכח אפסותם של ההסדרים המדיניים והבינלאומיים ערב המלחמה הקודמת ולקראת איומיהן של

176 לקראת סוף נובמבר 1967 הכריז נאצר כי מצרים השיגה את "מלא כושר ההגנה" (רדיו קהיר, 23 בנובמבר 1967). דיין העריך שבשלהי 1968 השיבה ברית המועצות למצרים את מלוא העוצמה שהייתה בידיה לפני המלחמה, וכוחות האוויר והשריון אף הוגדלו (משה דיין, אבני דרך – אוטוביוגרפיה, עידנים דביר, 1982, עמ' 512). ראו דיין מפורט אצל שיפטן, התשה עמ' 121-136.

המלחמות הצפויות בעתיד, חתרה ישראל להרחבת שולי הביטחון שלה בנכסים פיזיים בצמתים אסטרטגיים.¹⁷⁷

מלחמת ההתשה העמיקה את ההכרה בחשיבותם של הנכסים הללו. התברר כי המחויבות הכלל-ערבית בהנהגת מצרים להתמדת המאבק עם ישראל ולהעצמתו, הסירוב לקבל את הלגיטימיות של קיומה, להכיר בה, ואפילו לנהל איתה משא ומתן, עמוקים דיים להצדיק בקהיר חורבן כלכלי ואנושי מצטבר למיליוני מצרים בערי התעלה ובעורף. המלחמה התמידה גם כאשר מצרים הפכה חסרת אונים בהגנה על שמייה ונזקקה להגנת יחידותיו של הצבא הסובייטי. הסירוב המצרי לשלום והנכונות לשאת בסבל כדי לשלול אותו נגזר מיעדיה הלאומיים של מצרים ונומק במושגים אלה לציבור המצרי והערבי. אלה לא היו בעיקרם תוצר של החתירה הישראלית לשינויים טריטוריאליים.

אף שישראל חזרה בה מהצעתה לנסיגה מלאה מסיני, הניחה מצרים כי נכונות לשלום נפרד תשיב לה את כל סיני. שר החוץ המצרי מחמוד ריאד סיפר כי בנובמבר 1968 דחה על הסף הצעה של דין ראסק, מזכיר המדינה בימי ממשל ג'ונסון, שהתבססה על נסיגה ישראלית מלאה מסיני תמורת אי-לוחמה. במסגרת אותו הסדר, שכנראה הוצע למצרים שלא על דעתה של ישראל, היו פליטים פלסטינים אמורים להישאל אם ברצונם לשוב לבתייהם או להתיישב במדינה אחרת. ריאד הסביר את הדחייה, למרות כריכתה בנסיגה מלאה, בשלילת הסדר נפרד מעיקרו.¹⁷⁸ חסנן הייכל קבע בעיצומה של מלחמת ההתשה כי ישראל ניסתה מאז שנות ה-40 "ואפילו עד עצם היום הזה, לבודד את מצרים מיתר המדינות, על ידי הפיתוי של החזרת כל אדמותיה שאותן איבדה בשנת 1967, ובלכד שתרחק

177 לצד השיקולים האסטרטגיים התמסדו בהדרגה אינטרסים אחרים להתמדת האחיזה הישראלית בסיני, למשל התיישבות, תיירות ונפט. רצוי לא להתעלם מהם, אך גם לא ראוי להתמקד בהם.

Mahmud Riad, *The Struggle for Peace in the Middle East*, 178 Quartet Books, 1981, p. 90-91; Mohamed Ibrahim Kamel, *The Camp David Accords*, KPI, 1986.

מעל יתר המדינות. אך מצרים דחתה זאת בתקיפות מכובדת יותר ובטוחה יותר".¹⁷⁹ ביולי 1970 אמר נאצר למנהיגי ברית המועצות במפגש הפסגה במוסקבה: "ישראל רוצה כי ננטוש את ירושלים, את הגדה המערבית ואת הגולן. לו הייתי מסכים לכך הייתי יכול להשיב את כל סיני ואולי את אזור עזה ב-1968". דברים דומים אמר נאצר כבר ביוני אותה שנה בעצרת המונים בטריפולי.¹⁸⁰

ההנחה הזו בדבר היענות ישראלית, בלוויית לחץ אמריקאי, לנסיגה מלאה תמורת הסדר כזה הייתה מקובלת במצרים גם אחרי מלחמת יום הכיפורים. שר החוץ המצרי אסמאעיל פהמי סיפר כי סאדאת העלה בפניו בסוף אוקטובר 1977 את אפשרות מסעו לירושלים. פהמי השיב לנשיאו כי אם מטרת הביקור היא השבת סיני למצרים, הרי "סיני אינה ולעולם לא תהיה הבעיה. הישראלים ידעו כי לא יהיה שלום באזור אם לא ייסוגו לחלוטין משטח זה. שלושה ממשלים אמריקאיים היו גם הם מודעים לעובדה זו".¹⁸¹

בין סיומה של מלחמת ההתשה לבין מלחמת יום הכיפורים חלו שינויים אחדים בתנאי המאבק בין ישראל למצרים, שנדרונו לעיל בהרחבה. החשוב שבהם, בעקבות הסתלקותו של נאצר, היה נכונותו של סאדאת לבנות את האסטרטגיה הלאומית של מצרים על שיתוף עם ארצות הברית. מהלכיו בהקשר זה היו כרוכים בהגמשה מוגבלת בניסוחיו בזירה הבינלאומית, גם כאשר החרף והעמיק את האיבה לישראל בדבריו לעמו ולאומתו. ברור משפע העדויות שהובאו כאן בהרחבה שגם בתקופה זו, בלי קשר לעניין הטריטוריאלי בסיני, לא ניתן היה ליישב את תביעות היסוד של שני הצדדים בעניין טיבו של ההסדר ביניהם. לא לפני המלחמה, לא במהלכה וגם לא שנים אחריה.

179 חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון", אל-אהראם 4 באפריל 1969. ראו נספח 2, בעמודים 215-235

180 Riad, Mahmud, *The struggle for Peace*, p. 143; רדיו קהיר, 22 ביוני 1970.

181 Ismail Fahmy, *Negotiating for Peace in the Middle East*, The Johns Hopkins University Press, 1983, p. 257.

ב־26 בינואר 1972 הגדירה גולדה מאיר את עמדתה בשאלת גבול הקבע שייקבע בחוזה השלום בין מצרים לישראל. עמדתה הוצגה באמצעות מסמך שכתב שמחה דיניץ ליצחק רבין לפי בקשתו, לקראת שיחתו עם קיסנינג'ר. ראש הממשלה הסתמכה על הודעת ממשלת ישראל מיום 31 באוקטובר 1968, שהחליפה את ההחלטה מה־19 ביוני 1967 וקבעה כי "גבול בטוח בין ישראל למצרים מחייב שינויים בגבול הבין-לאומי לשעבר, לרבות, כמובן מאליו, השארת רצועת עזה בתחומי ישראל, המשך השליטה הישראלית בשארם א-שייח' תוך רציפות טריטוריאלית עם מדינת ישראל והסדרי ביטחון חיוניים אחרים".¹⁸²

לגבי שרם א-שייח', ורק שם, מדובר היה בהמשך השליטה הישראלית. במסמך הודגש שחיוני ביותר להבהיר כי אין לפרשה כנוכחות, וכי ישראל לא תסכים לחיל או"ם. הודגש ש"התוכן הממשי המוחשי הצבאי של המשך שליטתנו ברור בהחלט. על הצורה המשפטית טרם נקבעה עמדת ישראל". מדובר ב"שינויים טריטוריאליים ושינויי ריבונות" כדי להשיג גבולות בני הגנה מוכרים. על רוחבם, מערבה מהגבול הבינלאומי, לא הוחלט, אך ראש הממשלה הדגימה בשיחתה עם קיסנינג'ר את השינוי הנדרש "בסדר גודל של 50 ק"מ". בהסדרי ביטחון הכוונה היא לפירוז ולפיקוח. ראש הממשלה קבעה כי הכרחי שקיסנינג'ר יחזור בו "מהתבטאותו המעורפלת והמטעה על דבר הישארות במספר מקומות מעבר ל-Demarcation line", כיוון שזו הגדרה "הנוגדת את מדיניות ישראל ואם היא תשתרש, יהיה קשה להשתחרר ממנה".¹⁸³

באפריל 1973 התקיים דיון חשוב בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, שבחן את הרכיב הטריטוריאלי. הקשרו נעוץ בנוסחה שהציע קיסנינג'ר לאסמאעיל בפברואר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון", לאחר שסאדאת כבר דחה אותה בנאום פומבי. למרות חששותיה הכבדים אישרה ראש הממשלה, כזכור, לקיסנינג'ר לדרון בה עם אסמאעיל, בידיעת

182 החלטה מספר 95 של ממשלת ישראל, ארכיון מדינת ישראל, 31 באוקטובר 1968, תיק א-3/7040.

183 שמחה דיניץ אל יצחק רבין, 26 בינואר 1972.

ישראל (בהנחה מוטעית שאסמאעיל הוא שהעלה אותה). מקורם של החששות האלה היה דומה בכל ערוצי המגעים עם מצרים, בעיקר אלה שנוהלו באמצעות קיסינג'ר ובאמצעות יארינג: התביעה המצרית הייתה בהירה, מוחלטת, כרוכה בסיכונים מוכחים, פיזית וחד-כיוונית, ואילו התמורה שהוצעה לישראל הייתה עמומה, הפיכה, פתוחה למניפולציות ומועדת לשחיקה.

תשתית הדיון בין ארצות הברית לבין מצרים באותו שלב הייתה סירובה המוחלט של מצרים לחרוג, אפילו תמורת נסיגה ישראלית מלאה אל הגבול הבינלאומי, מפסילה גורפת של שלום של ממש עם ישראל, קל וחומר חוזה שלום נפרד וקבלת ישראל באזור, כמו זה שהושג בפועל ב־1977-1979. לשאלתו המפורשת של קיסינג'ר במה שונה ההסדר המוצע על ידי סאדאת מהסכמי שביתת הנשק השיב כזכור אסמאעיל (ראו עמוד 149), כי מדובר במעבר בתעלת סואץ ובקץ החרם הכלכלי השניוני.

בתנאים כאלה, כאשר שלום של ממש אינו עומד כלל על הפרק ומצרים מנהלת משא ומתן עם ארצות הברית מעל ראשה של ישראל ומאיימת במלחמה, אם ארצות הברית לא תתחייב בתוך חודשים ספורים לסלק את ישראל מכל סיני, נדרשה ישראל להגדיר את תביעותיה בדבר ההסדרים בסיני הנחוצים לכיטחונה. סאדאת אומנם כבר דחה בנאום פומבי (ראו בעמוד 162) את התביעה לסידורי ביטחון בסיני בטענה שאינם מתיישבים עם ריבונותה של מצרים; ישראל חששה מנכונותה של ארצות הברית להוסיף ולשחוק את עמדותיה בהמשך המשא ומתן, כפי שעשתה שוב ושוב בעבר הקרוב בהשלימה למעשה עם "אי-לוחמה", כאשר מצרים פסלה על הסף שלום של ממש. מקבלי ההחלטות בישראל נדרשו באפריל 1973 להגדיר את עמדותיהם כלפי נסיגה מוחלטת מכל סיני ללא שלום, כאשר ארצות הברית מציעה למצרים הכרה בריבונות המצרית על כל חצי האי בצילו של איום מצרי במלחמה, אם הנסיגה הזו לא תיכפה על ישראל בטווח הזמן המידי.

בתנאים האלה בחרה ישראל לדבוק בתביעתה לשינויים טריטוריאליים ניכרים גם לנוכח איומי המלחמה, כיוון שמה שעמד

על הפרק מבחינתה היה מסגרת מדינית ואסטרטגית שאינה מסיימת את הסכסוך אלא משיבה אותו במידה רבה אל המתכונת של שנות ה-60: מצרים אינה מוכנה אפילו לדון עם ישראל אלא מצפה לכפייה אמריקאית שתסלק את ישראל מסיני, ואינה מסתלקת ממחויבותה להנהגת הערבים במאבק עם ישראל (כפי שעשתה בפועל ב-1979). ישראל גם הניחה בצדק כי הדפוס הזה – דחיקתה לגבולות 1967 בלא שלום, בצל איומי מלחמה – יאומץ במהרה גם בזירות האחרות, כפי שקרה בפועל עם תוכנית רוג'רס בשלהי 1969. בהקשר האסטרטגי הכולל העומד בבסיס הדיון של החיבור הזה הייתה נכונותה של ישראל לסגת לגבול הבינלאומי עם מצרים ללא חוזה שלום נפרד, המנתק את מצרים מהנהגת המאבק הערבי נגד ישראל, בגדר תבוסה היסטורית של ישראל, המשתווה בהשלכותיה רק לניצחון ההיסטורי הגדול בדמות אותו הסדר נפרד שהושג בפועל ב-1979 ועיצב את גורלה של ישראל בחצי המאה האחרונה.

המידע שהנחה את התייעצות מקבלי ההחלטות ב-18 באפריל 1973 היה הערכת המוסד שאסמאעיל חזר משיחותיו מאוכזב מעמדת ארצות הברית, וכי סאדאת רוצה במלחמה כדי לחולל תזוזה מדינית. ראש הממשלה סיפרה שמסרה לקיסינג'ר באמצעות רבין, כי [למרות תשובתה החיובית על פי תביעתו] הרי תפיסת "סוברניות למצרים ומעוזים ביטחוניים לנו" היא "לא הקונצפציה שלנו, והוא לא יכול להציע תכנית כזו בשמנו. וקיסינג'ר אמר שהוא יודע זאת". מאיר הוסיפה "אנחנו מדברים על שינוי בסוברניות". באותה התייעצות אמר השר גלילי:

לי נראה שמבחינה פנימית איננו במצב טוב, כלומר: כל המערכה הזאת היא השתלשלות מהעובדה, שאיננו מסכימים לחזור לקו הקודם. **לכאורה**, אם אתה לוקח את מה שחאפז [אסמאעיל] אמר לשאול [קיסינג'ר], והנייר שהשאיר בידו, אז נקודת המוצא מתחילה מכך שהם מוכנים לשלום ולמערכת הסכמים וערבויות בינלאומיות, וכיוצא בזה, וכל זה בתנאי שאנחנו נסוגים באופן מלא לקו הקודם. אני חושב, באופן בסיסי, שאת הדבר הזה צריך להביא לתודעה של הממשלה, כי אני מרגיש שזה מצריך איזה מנדט חדש, כלומר: מנדט חדש אכסקלוסיבי, שמצדנו אין

הסכמה לחזור לקו הקודם ולהתחיל במו"מ על-יסוד היענות שלנו לתביעה לחזור לקו הקודם. אני חושב – בשום גבול, אבל ודאי לא בגבול שבינינו ומצרים.¹⁸⁴

דברי גלילי מתמקדים בחזית הפנים של דעת הקהל הישראלית. הוא היה מודע היטב לכך שאסמאעיל לא הציע מה שישראל ראתה כ"שלום, מערכת הסכמים וערבויות בינלאומיות, וכיוצא בזה" גם בתמורה לנסיגה מלאה. ההתייעצות עסקה בתגובת ישראל להצעת קיסנינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון" שעלתה על הפרק, כיוון שמלכתחילה לא ניתן היה לדון עם מצרים באותה תפיסת שלום. מן ההקשר ולנוכח הקפדתו של גלילי על בהירות ניסוחיו נראה שהוא היה מודאג מכך שבציבור הישראלי ייראו הדברים לכאורה כאילו מצרים מוכנה לשלום מלא ואילו ישראל היא המכשילה את האפשרות הזו, בשל תביעותיה הטריטוריאליות. גלילי הציע לבקש ממליאת הממשלה מנדט מחודש, מעבר לזה שניתן כמעט חמש שנים קודם לכן (באוקטובר 1968), לעמידתה של ישראל על שינויי ריבונות בסיני.

השאלה המכרעת בהקשר של הדיון הנוכחי נוגעת למקומו של המרכיב הטריטוריאלי במבוי הסתום שהביא את סאדאת לפתוח במלחמה. נראה ששלוש עדויות נסיבתיות כבדות משקל מצביעות, בפרט עם שילובן למסכת אחת, על מקומו המשני.

הראשונה כבר הוזכרה. גם כאשר נאצר וסאדאת העריכו, מאז 1967, כי ישראל תיאלץ לסגת מכל סיני, הם לא היו מוכנים בשום שלב עד 1977 להציע חוזה שלום נפרד עם מצרים, גם לא בתמורה לשיבה אל הגבול הבינלאומי. בין שהתנו הסדר משמעותי הרבה פחות במימוש תביעתם לנסיגה שלמה גם בגולן, בגדה המערבית ובירושלים ובין שפסלו את עצם הלגיטימיות של חוזה שלום מלא ונפרד במגוון טעמים אידיאולוגיים ומדיניים, הרי גם עבור נכונות

184 "פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות בבית ראש הממשלה", ארכיון צה"ל 383/1975175. לא במקרה בחר קיפניס להשמיט את המילה הבודדת הזו – לכאורה – מן הציטוט שהביא במאמרו יום פקודה (עמ' 79) שהוזכר לעיל (הערה 152).

לנסיגה מלאה מסיני לא הוצעה לישראל תמורה בעלת ערך מדיני-אסטרטגי. מה שהוצע לפני המלחמה היה גרסה משופרת של הסדרי שביתת הנשק בלויית ערכויות בינלאומיות מהסוג שקרס בשעת המבחן, במתכונת שתעוצב בין ארצות הברית ומצרים ותוטל על ישראל. אחרי המלחמה נתקע תהליך הסדרי הביניים כיוון שלהמשך הנסיגה הישראלית לא הוצעה, עד 1977-1979, תמורה מדינית בעלת ערך כזה.

העדות השנייה נוגעת להצעתו של קיסינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון". סאדאת דחה אותה בפומבי כחודש לאחר שהוצעה, בשל התביעה להסדרי ביטחון. קיסינג'ר אומנם הציע כעמדת פתיחה נוכחות ישראלית בסיני, אך הדעת נותנת שבמהלך הדיונים הייתה ארצות הברית מצטרפת למצרים בתביעה נחרצת לדלל את הנוכחות הזו בעומקה, בהיקפה, במאפייניה הבולטים ובתחולתה. לו הייתה מצרים מוכנה להציע לישראל תמורה מדינית מרחיקת לכת אפשר היה לצמצם את הפערים, כיוון שהלחצים האמריקאיים היו מתעצמים ואפילו הנכונות הישראלית להסתפק בפחות הייתה גוברת. לאחר ההכרה העקרונית בריבונותה על כל סיני היה מצבה של מצרים משתפר באופן דרמטי. ב-1973 סאדאת היה נחרץ בדעתו לא להציע תמורה כזו, והחליט לצאת למלחמה שתכפה על ישראל להסתלק מסיני בלעדיה. לאחר שאסמאעיל הבטיח בפברואר 1973 להשיב לקיסינג'ר על ההצעה, לא במקרה דחה אותה סאדאת במאוס, וקיסינג'ר מעיד שאסמאעיל לא השיב ואיבד בה עניין במאי.

העדות השלישית מתבקשת מאירועי 1977-1979 – מביקור סאדאת בירושלים עד חוזה השלום הנפרד בין שתי המדינות. משהכניס נשיא מצרים מהפכה דרמטית ביחסו לישראל, וכאשר הישראלים הפנימו בהדרגה את עומקה ואת משמעותה לעתידה של המדינה היהודית במזרח התיכון, השתנתה המשוואה מיסודה. בפרפרזה על קביעתו המפורסמת של דיין הבינו ההנהגה והציבור בישראל כי שלום כזה עדיף על שרם א-שיח'.

חשוב להדגיש כי המפנה בציבור ובהנהגה הישראלית לא הופיע בעקבות המלחמה ומוראותיה, לא הפציע עם חילופי המשמרות

בצמרת בין גולדה ה"נוקשה" ורבין ה"מתון", לא עם המהפך של ממשלת בגין ובוודאי לא בזכות מתינותו של אריאל שרון באותו שלב (להבדיל מעמדותיו כראש ממשלה). התביעה הישראלית לביטחונות אסטרטגיים קיבלה ב־1977–1979 מענה מדיני שסאדאת עצמו לא העלה על דעתו להציע גם שנים לאחר המלחמה; זה ייתר בעיני ישראל את עיקרו של המענה הפיזי שנדרש עד למפנה המהפכני בעמדתה של מצרים.